

A. B. Jehosua

Kísérlet az antiszemitizmus alapjainak felismerésére, sőt megértésére

Vajon van-e gyökere a zsidógyűlöletnek, melyet a XIX. század vége óta antiszemitizmusnak nevezünk? Vajon fel merhetünk-e tenni ilyen kérdést egy ennyire hosszan tartó, megjelenését és indoklásait tekintve ennyire sokszínű jelenséggel kapcsolatban, mely még az ókorban kezdődött, és évezredek át állandó gyűlöletként élt tovább egy változó világban. A zsidók iránti gyűlöletként és az ellenük való tiltakozásként különböző népeknél és kultúrákban, különböző, időnként egymással ellenséges és rivalizáló vallások, például a kereszténység és az iszlám hívei körében. A zsidók iránti gyilkos gyűlöletként élt olyan egyértelműen világi és totalitárius társadalmakban, mint a náci állam és szövetségesei, de jelen volt a zsidók iránti ellenséges érzületként a demokratikus és liberális közösségekben is. Mindeközben több száz év alatt sok tekintetben maguk a zsidók is folyamatosan változtak, hol ilyen, hol olyan alakot öltöttek, szociológiai szempontból egyre változtatva és kiszélesítve életmódjukat, foglalkozásaikat, lakóhelyüket és az őket körülvevő társadalomba való beilleszkedésüket – vallásos és vallástalan zsidók, nemzeti érzelmű és asszimilálódott zsidók, közösségbe járó és magányos zsidók, megmaradó és eltűnő zsidók.

Vajon elképzelhető bármilyen kapcsolat a zsidókat *bűnös népek* nevező, I. századi római filozófus, Seneca, vagy az őket undorítónak tartó Cornelius Tacitus római történész, illetve a sok száz évvel később élt zeneszerző, Wagner és a francia író, Céline közt, azon az óriási kulturális, értékrendi és társadalmi távolságon túl, mely az elsőket az utolsóktól elválasztotta. Hiszen ők voltak az utolsó a zsidók iránti gyilkos gyűlölettel telt emberek sorában, s ők egészen más módon találkozhattak, mint annak idején a rómaiak.

Érthető módon a történészeket elborzasztja az szándék, hogy ilyen idő- és térbeli távolságok mentén próbáljam megtalálni az Izrael iránti

gyűlölet közös gyökereit. Épp az összetett történelmi eseményeket ilyen aprólékosan és alaposan tanulmányozó tudósok ismerik fel a különböző jellegzetes tényezők finomságait mind a nem zsidó társadalom, mind a zsidóság tekintetében; a középkori kereszténység vagy a modern iszlám antiszemitizmusának eredetét kutató vagy a náciizmust világra hozó, összetett és bonyolult német identitásban elmélyülő történészek – talán joggal – nem hajlandók elfogadni a lehetőséget, hogy létezhet egy az összes antiszemita jelenséget egymással összekapcsoló alap. A tudományos óvatosság nem engedi, hogy ilyen átfogó általánosítással kísérletezzenek, és olyan hosszú időszakot érintő alapot keressenek, mely tudományos megállapítás helyett mitológiai történetté válhatna.

Igaz, időnként a történészek megengednek maguknak egy-egy átfogóbb témát – a világ egy nép iránt érzett gyűlöletét – érintő történelemfilozófiai kijelentést, de rendszerint ezek a nagy integrálások is csupán leírások maradnak, nem pedig elemzések. Ezért talán természetes, hogy a hozzám hasonló emberek, kiknek kutatásait nem köti gúzsba egy-egy meghatározott korszak és a tudományos pontosság, megpróbáljanak lánggra lobbantani egy kis szikrát abban a reményben, hogy akad majd egy történész, aki máglyává lobbantja.

Tehát ismét visszatértünk az eredeti kérdéshez: vajon van-e közös alapja a zsidók iránti gyűlölet különböző megjelenéseinek az emberiség történelmében? Természetesen ha találunk is ilyen alapot, attól még nem veszítik érvényüket vagy válnak kevésbé fontossá az adott helyszíneken és időszakokban megjelenő antiszemitizmus jellegével kapcsolatos történelmi magyarázatok és elemzések. Elvégre maguk a zsidók is változnak, és az antiszemita is különbözőek, arról nem is beszélve, hogy léteznek olyan korszakok és társadalmak, melyekben nem terjedt el az antiszemitizmus kórja.

Tooth Gábor Andor fotói

Amikor az antiszemitizmusnak nevezett zsidógyűlölet gyökereit igyekszem felismerni és megérteni, akkor a hagyományos zsidó felfogásra támaszkodom, mely ösztönösen elfogadta a feltételezést, hogy valóban egyetlen, örök és állandó gyökérről van szó, bár azt nem tudta megindokolni. Rabbi Simon bár Jocháj kijelentését, mely szerint „törvény: tudvalévő, hogy Ézsau gyűlöli Jákobot”, általános érvényű megállapításként fogadták el, állandó, megváltoztathatatlan jelenségnek tekintve a nem zsidók által a zsidó nép iránt érzett gyűlöletet. Ne feledjük, hogy biológiailag Ézsau tulajdonképpen Jákob ikertestvére, így ez a kijelentés egészen alapvető és elsődleges gyűlöletre utal, melyet nem befolyásolnak semmiféle társadalmi-vallási körülmények. A széder este nagy lelkesedéssel énekelt dal – „minden nemzedékben felkelnek ellenünk, hogy kiirtsanak minket” (a „felkelnek” jelen, nem pedig múlt időben) – is azt az alapvető elképzelést fejezi ki, hogy a nép kiirtására törekvő, aktív zsidógyűlölet a változó körülmények és a különböző helyszínek ellenére állandó, nemzedékről nemzedékre szálló érzelem megnyilvánulása. Sőt még az ének folytatása – „és a Szent, áldott legyen, megment kezeik közül” – is azt a fejleményt prognosztizálja, hogy még a siker is csak részleges és időleges le-

het. Lényegileg lehetetlen javítani a dolgon, hisz Istennek mindig újra meg kell mentenie a népet. Más szavakkal még a legjámborabb hívők esetében sem áll Isten hatalmában eltörölni a zsidók iránti gyűlöletet, csak megmentheti őket, és ez a megmenekülés is csak részleges és csak az adott nemzedékre érvényes.

Így hát az elmúlt századok során sok zsidót nem is lepett meg a feléjük irányuló gyűlölet, úgy vártak rá, mint az óceánok szigetein élő emberek a ciklon vagy a tájfun érkezétére. Igaz, időnként elképesztette őket az antiszemita vihar ereje és kegyetlensége, de magán a létén nem csodálkoztak. Ezért aki például azt várja, hogy az ortodox zsidók, Izráel hű fiai, a holokausztban meggyilkolt egymillió zsidó gyerek miatt megváltoztassák a világnézetüket, vagy megszűnjenek hinni Istenben, az nem érti a lényegét. Csak az asszimilálódott zsidók, akiknek zsidó identitása már korábban meghasadt, dőbentek meg az irántuk érzett gyűlölet erején, mely feje tetejére állította világukat, és váltak oly mértékben a kétségbeesés és a szégyen megszállottjaivá, hogy akár önkezükkel vessenek véget életüknek.

Ezért úgy vélem, a közös gyökereket keresve az alapvető zsidó nézőpontot követem, amely bár nem tudta megmagyarázni az antiszemitiz-

mus lényegét, az emberi viselkedés állandó tényezőjének tekintette, és nem próbálta az egyes korszakok egyedi vallási vagy nemzeti, társadalmi vagy gazdasági viszonyaira visszavezetni azt. Tragikus és fatalista módon azt is feltételezte ez a felfogás, hogy ezt az állandó alapot nem lehet kiirtani, hanem örökké létezni fog. Bizonyos tragikus értelemben az antiszemitizmus a zsidó identitás kikristályosodásának fontos és természetes elemévé vált, olyannyira, hogy az antiszemitizmus eltűnése, és még inkább a filoszemitizmus számos zsidó szemében gyanús és természetellenes jelenség maradt. A hagyományokhoz hű zsidó időnként akkor érzi szilárdnak a világot, ha a benne működő antiszemitizma alapot is látja, mint egy működő vulkán tövében élő ember, aki számára akkor van rend a világában, amikor minden reggel látja a hegy felett szálldosó füstöt.

És egyáltalán, úgy tűnik, egy nép se foglalkozik annyit identitásának meghatározásával és tisztázásával, mint a zsidók. Elég, ha megszámoljuk, hány olyan konferenciát rendeznek világszerte, melyek központi témája rejtve vagy nyíltan a zsidó identitás kérdése. Mi a zsidó? Ki a zsidó? Milyen mértékben zsidók az izraeliek? A vallástalan zsidó, a humanista zsidó, az asszimilálódott zsidó kérdése és így tovább, mind az identitás különböző variációkban mániákusan vissza-visszatérő, könyvek és cikkek ezreiben felbukkanó kérdésének különböző megfogalmazásai. Van valami nevetséges abban, hogy egy több mint háromezer éves nép még mindig ilyen intenzíven és megszállottan küszködjön saját identitásának kérdésével, fáradhatatlanul újra- és újraértelmezve és -fogalmazva identitása és önmeghatározása rejtvényét. Hisz még Izrael állam bevándorlási törvényében is rövid időn belül többször is megváltoztatták a zsidóság meghatározását.

Íme például két rejtélyes idézet Sigmund Freud a bécsi Bnei Brit szervezethez írt leveléből, illetve a *Totem és tabu* héber kiadásához írt előszavából. A következőket írta Freud a Bnei Britnek:

„Be kell valljam, hogy sem a hit, sem a nemzeti büszkeség nem köt engem a zsidósághoz [...], de voltak egyéb szempontok, melyek a zsidókat és a zsidóságot ellenállhatatlan vonzerővel ruházták fel – az ifjúság és az érzelmek ereje ez, melyek még erősebbek lettek azáltal, hogy szóban ki nem fejezhetőek; és a zsidókkal közös belső önazonosság, lelki alkat tudata is.”

Mindehhez a héber kiadás előszavában még hozzátesszi:

„Nem könnyen értik majd meg e könyv olvasói, mit érez a szerző, aki nem tud héberül, kinek számára teljesen idegen apái vallása – akárcsak bármelyik másik vallás –, kinek nem áll módjában részesülni a nemzeti ideálokból, ennek ellenére sohasem tagadta meg a népéhez való tartozás kötelékét [...]. Ha megkérdeznék tőle, mi van még meg benned a zsidóságból, *azt felelné, nagyon sok, és épp a lényeg*. Ám nem lenne képes világos szavakkal kifejezni ezt a lényegbevágó alapot. Biztosan eljön majd a nap, amikor a tudományos kutatások feltárják ezt az alapot.”

Talán ez az egyetlen alkalom, mondja Cvi Giora professzor, hogy Freud mások segítségével szeretné megérteni önmagát. Ám a többiek – egyelőre – maguk is álmélkodva-megdöbbenve állnak a zsidó nép identitásának és fennmaradásának jelensége előtt. Jacob Talmon történelmet kissé elragadták az érzelmei, amikor így írt a zsidó identitás lényegéről: „Bármennyire is igyekszünk valamilyen meghatározás keretei közé szorítani a dolgot, mindig kiröppen onnan, mint egy csalóka álomkép. Lehetetlen rámutatni valami kézzelfoghatóra és mérhetőre a zsidó zsidóságában; ezzel együtt az öntudat vékony burka választja el a világtól. Ezért a történész nem lehet teljesen racionális... a tanúvallomások értékelése, a pontatlanságok és az eltérések utáni nyomozás mind keveset használ, ha a történész a titokzatosság és a rejtély alapjába ütközik.”

Freud azonban nem adja meg magát Talmonhoz és más történészekhez hasonlóan, nem hajlandó a rejtély és a titok birodalmába utalni a dolgot. Kiváló racionális gondolkodóhoz illően Freud úgy véli, a tudományos kutatások majd feltárják ezt a „lényegét”, melyet ő maga egyelőre még nem képes megfogalmazni.

Tehát a kísérlet, hogy racionálisan megértsük az antiszemitizmus alapját, egyben segíteni fog kissé elosztatni a zsidó identitás „rejtélyének” zűrzavarát is. Nem csoda, hogy olyan sok történész tanulmányozza szívesen a zsidó nép történetét többek közt az antiszemitizmus különböző korszakokban felbukkanó jelenségei – a keresztes háborúk, a spanyol zsidók kiűzése és persze a holokauszt és az azt megelőző időszak – vizsgálatán át. Olyan ez, mint a betegségek kutatása és az emberi test felépítésének kutatása közti kapcsolat, vagy mint mikor egy tudós az emberi személyiség felépítését a lélek betegségeinek és kínjainak tanulmányozása révén

igyekezik megérteni. Hisz ha nem sújtanak az embert súlyos betegségek, talán sohasem tettek volna olyan óriási erőfeszítéseket biológiai szerkezetek rejtélyeinek megértése érdekében. Ugyanez a helyzet a lelki bajokkal, melyek rákényszerítik a tudóst, hogy alászálljon az emberi lélekbe, és tanulmányozza annak szerkezetét mind egyéni, mind kollektív szinten. Ugyanígy az antiszemitizmus megismerése is bizonyos értelemben kulcs lehet a zsidó identitás megértéséhez és tanulmányozásához.

Az antiszemitizmus pusztítása olyan rettenetes és kegyetlen (főként az elmúlt században), és a fenyegetés, hogy a jövőben is felbukkanhat, még mindig elég komoly és valóságos ahhoz, hogy kénytelenek legyünk felhagyni a kényelmes és romantikus mellébeszéléssel, mely szerint a zsidó identitás csupa titok és rejtély, és amennyire lehetséges, Jacob Talmon kifejezésével élve inkább megpróbáljuk „keretek közé szorítani” azt.

Az ilyen „titokzatos és rejtélyes esetekben” az a megdöbbentő, hogy a kibontakozó megoldások és kulcsok gyakran nagyon egyszerűek, és sokszor kiderül róluk, hogy végig láthatóak és elérhetőek voltak, sőt mások különböző módokon utaltak is rájuk. Valamilyen mély lelki gátlás miatt azonban az érintettek nem vettek tudomást ezekről a jelekről, sőt tagadták őket, nehogy nehezen megemészthető következtetésekre kelljen jutniuk.

HÁMÁN, HÁMDÁTÁ FIA ANTISZEMITA ELEMZÉSE

Már az ókorban, a kereszténység előtt, az iszlám előtt, a modern antiszemitizmus megfogalmazása, a náciizmus és a közel-keleti konfliktus előtt is meglepően világosan, alaposan és találóan szavakba öntötték a zsidók iránti gyűlölet lényegét. A tudósok ezt a szöveget az i. e. IV–V. századra datálják, ám a történészek nem lelnek az ókor történetében semmilyen tényre, mely alátámasztaná az *Eszter könyve*ben elmesélt eseményeket.

Ez tehát egy zsidó szöveg, melyet zsidók alkottak zsidók számára, és *Eszter könyve* egész történetet sző köré. Nem egy jelentéktelen, esetleges írásműről van szó, mely a zsidók által az évszázadok során alkotott, egyéb más művekhez csapódott, hanem a Szentírás részét képező, kanonikus szövegről, melyhez a zsidók évről évre visszatértek, felolvasták a zsinagóg-

gákban, sőt még azt is előírták, hogy ez a felolvasás pergamentekercsből történjen. Egész zsidó ünnep épült e szöveg köré, miközben a többi ünnepet, például a hanukát és a pészahot kíséző mitológiai történetekétől nem sokkal elmaradó alapossággal igyekeztek rögzíteni azt a zsidó nemzeti tudatban. Amikor olvassuk, rádöbbenünk, milyen fejlett önismerettel rendelkeztek a zsidó szerzők, mindebből azonban legnagyobb sajnálatunkra semmilyen következtetést sem vontak le a zsidók külvilágban való létezését illetően.

(Egyébként időről időre felbukkannak ilyen tudatos szövegek. Csak az a probléma, hogy miután kimondták az igazságot, rögtön elkezdik építeni a falakat, melyek elleplezik és elrejtik azt. Ezáltal az a pszichológiai helyzet jön létre, hogy az igazságot egyszerre ki is mondják és leplezik is, és így nem követel egyértelmű reakciót. Például a „bűneink miatt mentünk száműzetésbe országunkból” mondatban aktív formában szerepel az ige, „száműzetésbe mentünk”, nem pedig passzívan, „száműzöttünk”. Ez arra utal, hogy a száműzetés nem kényszerű, hanem önkéntes volt, és továbbra is az. Ám az önkéntes cselekedetet, a száműzetésbe vonulást nem fordítják le egyértelmű, tudatos kijelentésre, hanem itt is a sorsszerűség és a kényszer érzete ködösíti el.)

A zsidók által évszázadokkal a kereszténység megjelenése előtt létrehozott irodalmi alak, a zsidók ellensége, Hámán, Hámdatá fiának szavai egyértelmű irányt mutatnak nekünk a zsidók iránti gyűlölet okait illetően, és kiindulópontul szolgálnak azok megvitatásához:

„Ekkor azt mondta Hámán Abasvéros királynak: Van egy nép, amely elszórtan és elválasztottan él a népek között birodalmaid minden tartományában. Törvényeik különböznek minden más népétől, és a király törvényeit nem tartják meg. A királynak nincs hasznára, ha meghagyja őket. Ha a király jónak látja, adja írásba, hogy el kell veszejteni őket, én pedig tízezer talentum ezüstöt mérek ki a tisztviselők kezébe, hogy vigyék a király kincstárába. Ekkor a király lehúzta pecsétgyűrűjét, és az agági Hámánnak, Hámdatá fiának, a zsidók ellenségének adta.” (Eszter könyve, 3. rész)

Próbáljuk meg részletesen elemezni, amit Hámán mond, akit tehát maguk a zsidók szólaltatnak meg, és így szavai nagyobb súllyal esnek a latba az antiszemitizmussal kapcsolatos igazság

kutatásakor. Hámán szavainak értelmezése nem korlátozódik arra az adott történelmi korszakra, melyben a szöveget megfogalmazták, hanem az alapelvet keresi, hisz *Eszter könyvét* is rögtön kiemelték saját idejéből, és más korokra, más helyszínekre vonatkoztatták. Sok más vallásos szöveghez hasonlóan ezt is kiragadták „történelmi idejéből”, és mitológiai történetté vált.

Hámán egyértelműen különálló népről és különálló vallásról is beszél, és különbséget tesz a két fogalom közt. Nem területhez kötött nemzeti kisebbségről beszél, hanem egy különböző népek közt szétszórtan élő népről. Az alap – egy nép, mely sok nép között, számos országban él. Ha csak egyetlen nép közt élne elszórva, talán könnyebben és világosabban ki lehetne jelölni a határait, ám a zsidók az összes országban, az összes nép közt megtalálhatók, ezért nehezebb azonosítani őket. Ámde, és ez igen fontos momentum, Hámán nem elégszik meg az „elszórtan” szóval, azt is hozzáteszi, hogy „elválasztottan”; szerintem ez nem véletlen, mert az „elválasztottan” szó arra utal, hogy a szétszórtság mellett a zsidók különböznek is egymástól, ami még nehezebbé teszi az identitásuk megállapítását. Hisz a zsidónak mindenütt más az arca, más az öltözete, más a neve (a zsidók közismert helyi nevekre cserélték neveiket), és más-más szokásokat vesz föl az adott hely szellemében. Még a nyelve is más és más a különböző helyeken, mert átveszi a helyi nyelveket. Még ha külön zsidó nyelvet hoz is létre magának, az a helyi nyelvek mutációja, ezért a zsidó nyelvek elkülönülnek egymástól, míg végül maguk a zsidók sem értik meg egymást az elsődleges nemzeti szinten, melyen a nyelv az azonos nemzet tagjai közti kapcsolat alapja.

Már az első mondatból kiviláglik az identitás problémája, a történelem folyamán egyre kérdésesebbé váló alkotórész, az a „tünékeny lényeg”, mellyel kapcsolatban Freud azt reméli, hogy a tudományos kutatás egy nap majd feltárja, míg Talmon és más történészek fejet hajtanak rejtélye előtt.

És itt lép be a vallás szó, melyet maguk a zsidók időnként nem szívesen használnak identitásuk legitim meghatározására, visszariadnak tőle, és végül kénytelen-kelletlen visszatérnek hozzá. Bár a nyelv számos kifejezéssel képes helyettesíteni, mint például „hívó” vagy „hagyományörző”, mégis a „vallás” szó olyan univerzális érvényű, hogy a zsidók kénytelenek visszahozni hozzá és használni. A héber *dat* (vallás) a

perzsából ered, és törvényt, parancsot jelent. (*Ez a szó, mely tebtát egyszerre vallást és törvényt is jelent, szerepel az eredeti héber szövegben, magyarra törvénynek fordították a következőképpen: „törvényeik különböznek minden más néptől, és a király törvényeit nem tartják meg” – a ford.)* Az angol nyelvű King James Biblia a *dat* szót törvénynek fordítja (law), és ez a fordítás rávilágít arra, hogy Hámán a parancsolatokra és tiltásokra épülő zsidó vallásra utal.

Tehát, folytatja Hámán, nemcsak ez a nép, mint nemzetiség, különbözik *minden* más néptől, melyek közt él, hanem vallása is különbözik az összes helyi vallástól, és ez a vallás csakis az övé. Ez lényegében azt jelenti, hogy a zsidók és a többi nemzet közt nem lehetséges a vallási közeledés, mint minden más vallás, például az akkoriban igen elterjedt hellenizmus esetében.

Itt szeretném felhívni a figyelmet Hámán szavainak egy újabb nüánszára, mely fontosnak bizonyul később a zsidó történelem során, és segít rávilágítani tézisémmre. Hámán (aki, ne feledjük, egy zsidók által írt dráma szereplője), a *dat* szót többes számban használja, a zsidók *törvényeiről* beszél, nem pedig a zsidó törvényről (vallásról). Látszólag egyszerű a filológiai értelmezés – a törvényeik kifejezés a szokásaikra utal. Ám mivel a *dat* szó olyannyira lényeges és alapvető a zsidó identitás számára, és a nemzedékek során nem helyettesítették másikkal, a többi nyelv „vallás” fogalmát pontosabban tükröző kifejezéssel, szerintem a Hámán által használt szóra is vonatkoznak a héber *dat* kifejezés általános érvényű, alapvető jellemvonásai. Amikor azonban többes számban jelenik meg, arra utal, hogy magához a néphez hasonlóan még a zsidók vallása (törvénye) is „elválasztott”, azaz az istenhitől teljesen függetlenül különböző szellemi arculatokat képes öltetni. Ám e szellemi arculatok különböző formái vagy értelmezései is csak a zsidó népre jellemzőek, és maguk a zsidók is csak önmagukra vonatkoztatják ezeket. Amit Freud furcsa, szinte abszurd módon „a zsidók közös lelki alkatának” nevez, mintha lehetséges volna, hogy több millió, különböző helyeken élő, különböző nyelveket beszélő, egymást nem ismerő, vallásos és vallástalan, nemzeti érzelmű és asszimilálódott zsidónak közös lelki alkata legyen. Hisz még az az állítás is vitatott, hogy egy sziget lakóinak, például az íreknek vagy a korzikaiaknak közös lelki alkatuk volna, mennyivel inkább kérdéses akkor „a zsidók közös lelki alkata”. Ám a továbbiakban meglátjuk, hogy

Freud, bár felelőtlenül és pontatlanul, valami olyasmire mutatott rá, amit ő maga sem tudott értelmezni.

Megdöbbenő és megrázó módon bukkan fel a Hámán szavait tartalmazó zsidó szöveg elemzésekor az „*elvezetjen!*”, magyarul mondva kiirtani kifejezés. Azaz a zsidók elleni gyűlölet megnyilvánulásának már ebben az igen korai szakaszában is felmerül a népirtás lehetősége. Nem gazdasági megszorításokról, társadalmi korlátozásokról vagy akár száműzetésről van szó, hanem kifejezetten népirtásról. Ugyanaz a népirtás, melyet később oly rettenetes formában kiviteleztek a gyakorlatban, már több ezer évvel korábban is valós veszélyként tűnik fel. E tekintetben Hámán, Hámdata fia, egy Izrael több prófétájának beszédeiben is felbukkanó, világos motívumot sző tovább. Ezek a próféták szünet nélkül ontották a zsidó népre a rettenetes pusztulás vízióit, nem csoda hát, hogy végül a szerencsétlen, örökösen pusztulással fenyegetett nép már megszokta és történelmi létének szerves, immanens részének tekintette mindezt, és így talán nem is nagyon igyekezett megmenekülni a reá kiszabott ítélettől.

Az *Eszter könyvének* van még egy meglepő vonása, melyet már sokan szóvá tettek: Istent egyetlenegyszer sem említi a szöveg. Ebben a történetben, mely a zsidók történelmi-földrajzi helyzetén alapuló, a valóságot tükröző önelemzésre épül, Isten nem játszik szerepet. Ezért a végső megmenekülés forrása sem a zsidók Tórájukból vagy Istenükkel való különleges kapcsolatukból fakadó, metafizikai előnye. Ami azt illeti, Isten (akár létezik, akár nem), nem fogja megmenteni zsidóit. Ez már sokszor bebizonyosodott a történelem során. Aki talán megmentheti őket, az egy fiatal zsidó nő, aki valódi személyazonosságát elrejtve, hamis módon férjhez ment az öreg, nem zsidó királyhoz, és az utolsó pillanatban, a véletlennek köszönhetően ráveheti őt, hogy megakadályozza (vagy gyakorlatilag inkább csak elhalassza) a népirtást.

Összefoglalva, Hámán igen világosan megfogalmazza antiszemita tanainak lényegét. Egy olyan nép elkülönüléséről beszél, melynek vallása csakis az ő saját nemzeti létére jellemző. Még ha sokarcú is ez a vallás, sok arcával együtt is csak ezé az egyetlen népé. A többi nép között való szétszóródásról beszél, és ugyanakkor a különböző helyeken élő zsidók sokféleségéről. Arról beszél, hogy a zsidók nem hajlandók átvenni a körülöttük élő népek uralkodó vallását.

Mindezek miatt ki akarja irtani őket. Nem száműzni kívánja őket, vagy elkobozni a vagyónukat, hanem kifejezetten kiirtani. Erre később még visszatérünk.

Mint már említettem, nem egy ősi szöveg történelmi-filológiai elemzéséről van szó, hanem egy olyan szöveg tudatos vizsgálatáról, melyet a zsidók számos nemzedéke olvasott, tanulmányozott és vonatkoztatott száműzetésük Ahasvéros történelmi királyságán túl elterülő, valós országainak aktualitásaira.

Ez a zsidók által írt és igen nagy becsben tartott, világosan fogalmazó szöveg volt tulajdonképpen a cionista gondolat alapja egész az utóbbi évekig. Ha a zsidók, mondják a cionisták, valóban teljes egészében felfognák, mit is jelent ez a szöveg, melyben ők maguk elemzik helyzetüket, nem vártak volna több mint kétezer évet egy Theodor Herzl nevű újságíróra, hogy az elmagyarázza nekik a dolgot, hanem felkerekedtek volna, hogy összegyűljenek szülőföldjükön, és megszüntessék ezt a veszélyes szétszórátást és sokféleséget, hisz már a most tárgyalt korszakban, a második Szentély idejében sem Izraelben élt a zsidó nép fele, hanem szétszóródott az ókori világban.

Másképpen fogalmazva ez a cionista mozgalom antiszemitizmus-felfogása. Ez az alap. Nem a féltékenység és nem a kereszténység, nem az iszlám és nem a gazdaságban játszott közvetítő szerep, nem az egyetemeken elért kiváló eredmények és nem a gettók vallási elszigeteltsége, hanem maga a szétszórátás, az idegenség, a zsidók sokfélesége és körülhatárolhatatlansága képes bizonyos helyzetekben gyilkos ellenszenvet kelteni a zsidók iránt a nekik szállást adó népekben. (Egyébként maguk a zsidók látják úgy, hogy csak szállást adnak nekik: úgy tesznek, mintha csupán vendégek lennének ezekben az országokban, akik a jövő évben majd visszatérnek valódi otthonukba, Jeruzsálembe, csakhogy ez a jövő év valahogy sohasem akar eljönni.)

Am az utóbbi években úgy tűnik, hogy az antiszemitizmus gyökereit nem tudja feltárni ez az elmélet sem, melyet az egyszerűség kedvéért klasszikus cionista elméletnek fogok nevezni. Hisz a nép jelentős része már összegyűlt szülőföldjén, mégsem szűnik az antiszemitizmus sem a már összegyűlt közösség, sem a még mindig szétszórátásban élők irányában. A saját országában élő, szuverén közösség és közel-keleti, sőt jóval azon túl terjedő környezete kapcsolatában ismét megfigyelhető ugyanaz a régi anti-

szemita nézeteken alapuló, náci nyelvezettel előadott, éles zsidógyűlölet, mely nem csupán egy kis területre korlátozó nemzeti konfliktusból, egyes területek elfoglalásából vagy a diszkriminációból fakad – bár ezek is nagyon súlyos és a gyűlölet lángját erősen tápláló tényezők, önmagukban semmiképpen sem indokolják ezt a hatalmas gyűlöletet és az azt kísérő rettenetes fenyegetéseket. Ráadásul sokan már a területek elfoglalása előtt, a hatvanhetes háborúban, sőt már negyvennyolcban, Izrael állam megalakulása előtt is hasonló, hangsúlyosan antiszemita nézeteket hangoztattak. A zsidók kiirtásával, nem pedig pusztán a megszállás alól való jogos felszabadítással való fenyegetőzés, a szélsőséges, öngyilkos tettekben megnyilvánuló, végtelen fajgyűlölet ismét szükségessé teszi az antiszemitizmus alapjainak megismerését. A szétszórtság és a sokféleség fogalmait, bár valóságosak, önmagukban nem elégségesek az antiszemitizmus lényegének megragadásához. Hisz az utóbbi időben már nemcsak ennek az államnak a legitimitását kérdőjelezzük meg ellenségei, hanem magát a jogot is, hogy a zsidók saját államot hozzanak létre. Ez igen aggasztó fejlemény, melyet még a legborúlátóbb cionisták sem láttak előre.

A késztetés, hogy objektív módon elemezzék az antiszemitizmus okait és mozgatórugóit, illetve a zsidó és a nem zsidó közti patológiás interakció leírása különösen a vallástalan zsidók számára volt fontos és elfogadott dolog a XIX. század végétől kezdve, ekkor szaporodtak meg jelentős mértékben az ezzel a témával foglalkozó írásművek. Különösen a cionisták igyekeztek helyesen diagnosztizálni az antiszemitizmus mélységét abban a hitben, hogy az általuk javasolt radikális orvosság lesz a megfelelő. A cionizmus köztiszteletben álló, legnevesebb alakjai közül többen igen éles és kritikus hangvételű cikkeket írtak a zsidók diaszpórai létének lényegéről és a felelősségről, melyet a zsidók viselnek ezért a létért. Ezek a cikkek a cionista ideológia szerves és legitim részét képezték.

Úgy tűnik azonban, hogy a holokauszt után nagyon meggyengült ez az önkritikus irányzat, aminek okát persze könnyű megérteni. A zsidógyűlölet rettenetes dimenziói, melyeket a holokauszt felszínre hozott, a nácik és a több millió más nemzetiségű kollaboráns által véghezvitt pusztítás mértéke mintegy megbénították az igyekezetet, hogy az emberek megértsék az események mozgatórugóit, nehogy akár a legvisszafogottabb objektív magyarázat is köz-

vetett módon legitimálhassa a legrettenetesebb bűnöket, melyeket a történelem során nemcsak a zsidóság, hanem az egész emberiség ellen elkövettek.

Brenner a XX. század elején a zsidókról írt kritikus, gyilkosan csípős mondatait (melyekből nem is merek itt idézni) még a zsidó életmód legelszántabb kritikusa számára is lehetetlen lett volna kimondani a holokauszt után. Ám az igyekezet, hogy leállítsák és visszafogják az objektív elemzéseket, nehogy azok valahogy legitimálhassák a gyilkosok bűneit, végül bumerángxént üt vissza az őket vádoló áldozatokra is. A holokauszt tanulsága arra kötelez minket, hogy a lehető legkomolyabb intellektuális erőfeszítések segítségével próbáljuk megérteni (de semmiképp sem igazolni) azt a patológiás interakciót, mely arra készítette az embereket, hogy ilyen rettenetes bűnöket kövessenek el a zsidók ellen. Ha – joggal – azt mondjuk, „soha többé”, és arra kötelezzük magunkat, hogy ellenállunk minden további lehetséges támadásnak, ennek az ellenállásnak, illetve a későbbi népirtás elkerülésének része nemcsak a gonosz és annak gyökereinek mélyreható megismerése, hanem a zsidó életmód és a zsidóság környezetével kialakított interakciójának megértése is. Ezek túlságosan komoly és veszélyes dolgok ahhoz, hogy megelégedjünk Talmon és Baron romantikus mellébeszélésével holmi „rejtélyről” és „titokról”. Még Freud mondása, mely szerint „eljön majd a nap, amikor a tudományos kutatók feltárják ezt az alapot”, is egyfajta mellébeszélés, bár némileg tiszteletreméltóbb. A zsidó identitás gyökereit kell megkeresnünk, és mélyre ásunk, hogy megértsük az időnként a zsidó és környezete közt létrejövő, veszélyes, patológiás interakciót. Erőfeszítéseink mindig főként a más nemzetek közt élő zsidóság jogi és hivatalos helyzetének megismerésére irányultak, de nem foglalkozunk eleget a zsidók környezetükkel való lelki interakciójával. Ha ezt képesek leszünk megérteni, talán el kell fogadnunk, hogy ez identitásunk alapeleme, mellyel nincs mit tenni. Az is lehet azonban, hogy kiderül, vannak dolgok, melyeken változtatni kell és lehet.

JUDOFÓBIA

Az antiszemitizmus megértésére tett kísérletek közül számomra Leo Pinsker azon feltételezése tűnik a leghelyesebb, a probléma lényegét leginkább megközelítő gondolatnak, hogy a zsi-

dógyűlölet alapja a zsidóktól való félelem. Sokkal inkább az, mint J. H. Brenner szívbe markoló, mazochista kísérletei híres, „Önmagunk értékelése három kötetben” című cikkében. Mivel Pinsker orvos volt, szerintem reálisabban látta az antiszemitizmus gyökerét, melyben ösztönösen felismerte a vallási, társadalmi, gazdasági és politikai tényezők hatását megelőző, egyéni lelki betegség alapjait. Így vezette vissza a kérdést az antiszemita egyénre, és csak ezután az egész antiszemita társadalomra. Valóban könnyen belátható, hogy gyakran ugyanabban az azonos társadalmi és gazdasági feltételek közt létező társadalomban egyeseket sokkal inkább megérint az egyéni antiszemitizmus, mint másokat. Számos tanúvallomás szerint még a zsidógyűlölet és az ellenük viselt háború ideológiáját hivatalosan magáévá tévő náci államban is akadtak szép számmal olyan emberek, akik nem azonosultak az antiszemita fanatizmussal és ideológiával, még ha nyíltan nem is merték hangoztatni ezt. Ugyanígy minden nemzedékben voltak olyan kiváló, mélyen hívő keresztények is, akiket nem fertőzött meg az antiszemitizmus, miközben mindig voltak más keresztények, akik nagyon is azonosultak vele. Ebből az következik, hogy nem a kereszténység az antiszemitizmus egyedüli oka (bár gyakran kíséri

azt), hanem valami más, aminek alapvető forrása – mielőtt társadalmi jelenséggé válna – a (valódi vagy képzelt) zsidóval való *egyéni* interakció. Híres, *Auto Emanzipation (Ön-egyenjogútlás)* című munkájában, mely 1882-ben (csupán három évvel azután, hogy Wilhelm Marr először használta az antiszemitizmus kifejezést a zsidógyűlölet körülírására), Berlinben látott napvilágot, Pinsker a zsidóktól való *félelemről* beszél. Meglehetősen költőien hozzát teszi:

Az élő szemében a zsidó holt, a helybéliek szemében idegen, a lakosok szemében csavargó, a vagyonosok szemében koldus, a szegények szemében gazdag és kiszákmányoló, a hazafi szemében hazátlan, és mindenki szemében gyűlölt vetélytárs.

Nem maguk a megállapítások és az ellentétpárok a fenti szónokias leírás lényege, hanem a tény, hogy a zsidók bizonyos aspektusai nem kellőképp meghatározottak (saját maguk számára sem), ami lehetővé teszi, sőt kiprovokálja, hogy nagy ritkán pozitív, ám legtöbbször negatív módon izgassák a nem zsidók fantáziáját.

Térjünk azonban vissza ahhoz a feltételezéshez, hogy az antiszemitizmus alapja a zsidóktól való félelem. Első pillantásra ez a feltételezés furcsának és könnyen megcáfolhatónak tűnik,

hisz ki tudná nálunk jobban, hogy nincs miért félni a zsidóktól, akik ráadásul az egész történelem során minden lényeges szempontból gyengék és sérülékenyek voltak. Mégis úgy tűnik, hogy Pinsker megállapítása igaz, és minden elemzés arra mutat, különösképp az antiszemitizmus legszélsőségesebb és legkegyetlenebb eseteinél, hogy a kivetített félelmek vezettek ilyen szélsőséges reakciókhoz.

Nem a zsidók iránti féltékenység, hanem a zsidóktól való félelem az antiszemitizmus legfontosabb és legerősebb eleme. A zsidók számára nehéz ezt elfogadni, mivel – vagy vallási önképük miatt, mely szerint ők az Úr valódi kiválasztottjai, vagy a sikereiket és teljesítményeiket központba állító, vallástalan felfogás alapján – sokkal jobban szeretnék az irántuk érzett irigységnek tulajdonítani az antiszemitizmust. Hisz minden ember, akit gyűlölnék, szívesen tekinti a feléje irányuló gyűlölet forrásának az anyagi vagy lelki sikerei, vagy – ha az ilyen jellegű teljesítménye nem kézzelfogható – legalább a „magasabb erkölcsi színvonala” iránti féltékenységet.

A zsidók iránti irigység, mint az antiszemitizmus alapvető oka, nem pedig kísérelése, egyáltalán nem meggyőző. Nem ártana, ha a zsidók feltennék maguknak például azt a kérdést, hogy auschwitzi szomszédait, a cigányokat is a gitározás vagy a lótenyésztés területén elért sikereik iránti irigységből gyilkolták-e meg hasonló kegyetlenséggel, vagy valami más, a zsidókkal közös vonásuk miatt. Hisz az antiszemitizmus indokául a zsidók iránti féltékenységet megjelölő magyarázat nevetségesnek és abszurdnak tűnik, ha belegondolunk, hogy igen hosszú időn át a zsidók szegények és elnyomottak voltak, kemény rendeletek és tilalmak sújtották őket. Miért lehetett volna irigyelni őket? Miért lehetett volna irigyelni a holokauszt túlélőitől, kiknek életét és világát ilyen kegyetlenül elpusztították, és amikor a holokauszt után néhányan közülük visszatértek Lengyelországba (és Magyarországra – a szerk.), ismét a gyilkos gyűlölettel találták szembe magukat? Miért lehetne irigyelni Izrael állam polgárait, akik már sok éve számtalan háború és kegyetlen terrortámadások közepette élnek? Vajon az Európán éppen végigsöprő antiszemitizmus-hullámot Izrael az utóbbi időben elért, hatalmas egzisztenciális vagy erkölcsi „sikerei” indították el?

És egyáltalán, vajon az egyes személyek valós eredményei képesek ilyen gyilkos őrületet ger-

jeszteni az emberekben? Időnként épp ellenkezőleg, inkább arra csábítják a többieket, hogy közelebb kerüljenek a sikeres emberhez, eltanulják tőle a titkát, és megpróbálják utánozni őt.

Nem. Az antiszemita őrület alapja valami valóságosabb, és ez a félelem, mely gyakran készíti az embereket igen erős reakciókra. Talán a legszembetűnőbb és legmegdöbbentőbb bizonyítékot arra, hogy ez az abszurd félelem valóban létezik, Hitler 1945 áprilisában, öngyilkossága előtt, a bombázott berlini bunkerben írt szavai szolgáltatják. Így szólt társaihoz: „A legnagyobb hibám az volt, hogy alábecsültem a zsidók döntő hatását a Churchill által vezetett britekre.” Politikai végrendelete végén így írt Hitler: „Nemzedékek telnek majd el, és városaink pusztaságában ismét kivirágzik majd a gyűlölet a faj ellen, mely felelős mindenért, ami velünk történt – a nemzetközi zsidóság és segítői ellen.” Vagyis az emberi történelem legnagyobb gonosztevője, aki pontosan tudta, milyen gyenge és sebezhető a zsidó nép, és milyen könnyen meg tudott gyilkolni hatmilliót közülük, anélkül hogy valódi ellenállásba ütközött volna – miután rettenetes pusztulást hozott egy egész népre, még mindig fél e nyomorult nép hatalmas erejétől, és saját szörnyű vereségét nem az oroszoknak vagy a szövetségeseknek tulajdonítja, hanem épp a nemzetközi zsidóságnak, melynek – mint azt a második világháború bebizonyította – a legkevésbé sem állt hatalmában megmenteni a zsidókat az emberi történelemben példátlan népirtástól.

Milyen is ez az abszurd és őrült félelem, melynek visszhangjait mostanában az arab világban hallhatjuk, és néha azokat is katasztrófába dönti, akik érzik? Honnan ered, és hogyan duzzad ilyen furcsa és veszélyes fantáziaképeké? Ezt kell megvizsgálnunk. Hacsak nem tanulmányozzuk külön-külön minden egyes antiszemita problémás személyiségét, arra kell rájárnunk, hogy a zsidó identitás mely eleme okozhat ilyen éles reakciót.

Itt kell tisztáznunk, hogy amikor az antiszemitizmus megnyilvánulásairól beszélünk, nem csupán az idegenek elleni szokásos gyűlöletre gondolunk. Egyrészt a zsidók legtöbbször nem idegenek lakóhelyükön, hanem igen régen ott élnek, és sokan közülük nem is látszanak idegennek. Másrészt az utóbbi időkben az európai szélsőjobb képviselői körében az idegengyűlölet témájában végzett felmérések azt mutatják, hogy egyértelmű a különbség az idegengyűlölet

és az antiszemitizmus közt. A zsidókra irányuló gonosz fantáziák és vádak több fokkal vadabbak és élesebbek, mint azok, amelyek a meghatározott idegen kisebbségekre irányulnak. Időnként tanult és művelt, minden más területen felvilágosult és liberális gondolkodású emberek hangoztatják ezeket. Például a görög zeneszerző, Teodorakis nemrég azt mondta, hogy „a világban minden rossz forrása a zsidók”, a Nobel-díjas portugál író, Saramago szerint pedig „Ramallahban hasonló tetteket követnek el, mint amilyeneket az auschwitzi koncentrációs táborban”. A malajziai kormányfő szerint a zsidók uralják az egész világot (amikor még egy olyan gyenge és nyomorult népet sem bírnak uralni, mint a palesztinok).

Mindez különleges vizsgálatot igényel.

A ZSIDÓ IDENTITÁS SZABAD ÉS KÉPZELT ALAPJA

A zsidó identitás szerkezetét vizsgáló kutatásoknak a zsidókat a többi néptől elkülönítő, a vallás és a nemzet különleges összekapcsolódásával is összefüggő elemre kell koncentrálniuk. Ugyanarról az összekapcsolódásról van szó, mely már Hámánnak, Hámdata fiának is feltűnt. Egy monoteista, kifejezetten univerzális elemekkel rendelkező vallás, melynek hatása közrejátszott a mai világ lakosainak jelentős részét magában foglaló másik két nagy monoteista vallás megszületésében, kizárólag egyetlen, meghatározott, saját területtel és nyelvvel rendelkező népre érvényes. Annyira specifikus, hogy amint egy zsidó más vallásra tér, nem maradhat többé a zsidó nemzet vagy nép tagja. Itt most nem tudjuk részletezni, hogyan jött létre ez az összekapcsolódás, mi a lényege és hogyan fejlődött, ám a maga nemében valóban különleges kapcsolat ez, melyet egyetlen más népnél sem találunk meg ugyanilyen erős és makacs formában. Amikor egyes primitív törzseknél ugyanilyen jellegű összekapcsolódásokkal találkozunk, mindig kifejezetten helyi jellegű, egy adott fizikai helyszínhez kapcsolódó szertartásokkal és rituálékkal rendelkező vallásról és egy adott területen szinte családtként élő törzsről van szó.

A zsidó tudatban szerintem három alapvető tudati fázisban jött létre ez a különleges összekapcsolódás: Izsák feláldozásának történetében (melynek háttérében Káin és Ábel története áll), a Szináj-hegyi kinyilatkoztatásban és a babiloni száműzetésben. Izsák feláldozásának történeté-

ben az Ábrahám által létrehozott, új monoteista vallást nem az egész emberiségre vonatkoztatták, mint azt a nagy vallások alapítói szokták, hanem egy meghatározott biológiai családra, és még ezen a családon belül is különválasztották, ki méltó arra, hogy e vallás hordozója legyen, és ki nem. Izsák, nem pedig Izmael, Jákob, nem pedig Ézsau. És az elutasított gyűlölete a kiválasztott szemében jelképes módon örök gyűlölet maradt. Az összekapcsolódás második fázisa a Szináj-hegyen játszódott le, ahol még primitív, saját ország, sőt talán nyelv nélküli, felszabadult rabszolgák egy csoportja összeforrta egy kizárólag neki rendelt vallással, mely nemzeti identitásának alapvető elemévé vált.

Ez a kapcsolat mind Júda, mind Izrael királyságában meggyengült, sőt kis híján meg is szakadt az első Szentély idején. Az első Szentély korszakában sok zsidó lett bálványimádóvá, mégis a zsidó nép legitim tagjai maradtak. Csak a bábéli száműzetésben bukkan fel az újabb összetevő – az idegen országban, idegen népek közti, korlátozott zsidó létnek sikerült megújítania és minden problémájával együtt mind a mai napig életben tartania ezt a bizonyos összekapcsolódást. Amikor a két első fázisról beszélek, nem valós történelmi eseményekre, hanem a tudatban lejátszódott, identitásformáló mítoszokká vált eseményekre gondolok.

Arra a kérdésre, hogy a valós történelmet tekintve hogyan jött létre és fejlődött ez az összekapcsolódás, természetesen különböző antropológiai kutatások igyekeznek választ adni. Amikor a modern régészek a tényekre támaszkodva igyekeznek megcáfolni a Szentírásban leírtak jelentős részét, nem tudják, és szerény véleményem szerint nem is akarják lerombolni az erre épülő identitástudatot.

Az az identitás, mely egy exkluzív vallás és nemzet összeolvadásából jött létre, látszólag erős és szilárd, és aki el akarja hagyni, annak nehezebb dolga van, mint egy másik nép fiának, kinek nemzetisége persze specifikus, ám vallásában más népekkel osztozhat. Aki viszont vallást szeretne cserélni, de azért továbbra is nemzete tagja kíván maradni, könnyebben megteheti ezt más népeknél, mint a zsidóknál, ahol a vallás elhagyása egyet jelent a zsidó nemzetből való száműzetéssel.

Ám furcsa, de érthető módon épp a vallás és a nemzet e kettős fonálából szőtt alapvető mag körül jött létre egy további, virtuális, szabad és képzeletbeli elem, melynek létét ez a kettősség

teszi lehetővé. Ez az elem, melynek létét lényegében a bábeli fogság idején tapasztalták először, megajándékozta a zsidókat azzal a – később a végsőkig ki is használt – lehetőséggel, hogy identitásuk elvesztése nélkül, önként száműzetésben maradjanak. Ez az elem lehetővé teszi a zsidók számára, hogy képzelte, virtuális módon átmenjék a nemzeti identitás olyan alapvető, nélkülözhetetlen elemeit, mint például az ország, a nyelv, sőt még a természetes szolidaritás is, az élő és működő nemzeti létből a valósi életbe és szertartásokba, és úgy őrizték azokat kétezer éven át, mintha valóságosak és létezők lennének.

A valódi, földrajzi Izrael jelképként vagy metaforaként élt tovább az imák és a vallási szertartások Szentföldjében. A nemzeti nyelv szent nyelvvé változott, és nem élő, valódi nyelvként, hanem a rabbik és az imák korlátozott nyelvként működött. Az államigazgatás, a királyság és a hadsereg intézményei jelképekké, metaforákká váltak, melyeket a zsidó tetszése és szükségletei szerint forgathatott és alakíthatott különböző szellemi értelmezésekben (de nem valós, aktív tettekben). Ám ez a virtuális átvitel nemcsak a nemzeti elemektől a vallási elemek irányába vezető, egyirányú utca volt, hanem az idők során egyes vallási elemek is beépültek a zsidó lényegét és működését meghatározni igyekvő, kifejezetten világi lelki-szellemi keretek közé. Ilyen például az igazság elhozatala a világba, a tanulásra és a művelődésre való elhivatottság, vagy egyfajta érzékenység az igazságra, az a bizonyos homályos valami, amit Freud az azokat elképzelt szükségleteinek és adottságainak megfelelően alakítható és értelmezhető, virtuális nemzeti elemekre támaszkodó, „közös lelki alkatnak” nevezett.

Amikor például George Steiner, a vallástalan zsidó-brit irodalomkutató kijelenti, a zsidó küldetése, hogy örökké bolyongva megtartsa idegenségét egy jól definiálható, burzsoá nemzeti világban, és ezzel terápiás szerepet töltsön be a megkövesedett értékek felrázása és felpezsdítése révén, akkor vallási elemeket emel át más, világi keretek közé, és a virtuális zsidó nemzeti alkotórészeket saját világnézetének alátámasztására használja. Mert ha George Steiner úgy véli, hogy az idegenség és a bolyongás értékei egyfajta védőoltást jelentenek sok nép erőteljes és földhözragadt nacionalizmusa ellen, miért épp a zsidók feladata lenne mindez, miért ne tehetnék ugyanezt más, ugyanilyen értékeket

valló népek gyermekei is? A diaszpórában élő zsidóság gyenge, lagymatag, képzeletbeli nemzeti érzelmeit egyfajta platformként használja, melyen végbe mehet és szárba szökhet az általa helyesnek tartott szellemi-erkölcs misszió. Olyan ez, mintha egy zsidó kijelentené, a diaszpórában élő zsidóság küldetése az ökológia tanainak terjesztése, és ebben rejlik való nemzeti értékük, hisz „Izrael csakis Tórájában él, és a Tóra a világ ökológiájának története”.

Ám a zsidó identitás e képzeletbeli átvitel-mechanizmusa erőteljesen segít megőrizni magát az identitást. Hisz a zsidónak leginkább különböző nemzetek közt szétszóródott, különböző nyelveken beszélő, különböző kulturális és gazdasági feltételek közt élő népe egységét kell képzelete segítségével megerősítenie. Amikor például a történelem során egy lengyelországi zsidó úgy érezte, hogy (nem is feltétlenül csak a vallás révén) ő is osztozik mondjuk egy jemenita zsidó nemzeti identitásában és fordítva, ez nem valóságos cselekedet volt, hisz a valóság igen kevés eszközt nyújtott ehhez. A lengyelországi zsidó nem járt Jemenben, egész életében egyetlen jemenita zsidóval sem találkozott, de még ha találkoztak volna, akkor sem tudtak volna beszélgetni egymással. A közös identitáson való osztozás leginkább a képzelet és a szellem révén történt. Így idomul a nemzeti érzés, a vallás és az identitás többi eleme a zsidó akaratához, képzeletéhez és szükségleteihez, és ez teszi sokkal rugalmasabbá és képlékenyebbé a zsidó identitást a többi nép identitásánál.

Benedict Anderson *Képzelt közösségek* című könyvében azt állítja, hogy minden nemzeti közösség identitása és egysége is a képzelet és a szellem terméke. Ám hatalmas mennyiségi és minőségi különbség van a között a képzeletbeli és szellemi erőfeszítés közt, melyre a zsidó kénytelen zsidó identitásának létrehozása és felépítése érdekében, illetve a többi nép ugyanilyen jellegű tevékenysége közt. Hisz például egy olasz, egy thai vagy egy finn az őt körülvevő valóság számos hozzáférhető elemére támaszkodhat, így különösebb képzelőerő nélkül is alapkőnek használhatja ezeket identitása kialakításához és megőrzéséhez. Maga az ország sajátos tájaival és éghajlatával, a közös kulturális asszociációkat hordozó nyelv, a világos emlékeket hordozó történelmi helyszínek és persze a kormányzat intézményrendszerének azonos korlátai közt élő emberek közti kapcsolat teszi lehetővé ezen népek gyermekei számára, hogy

egyszerűen és könnyen alakíthassák ki identitásukat, a képzelet és a szellem tevékenysége csupán az identitás megőrzésének további, külső rétege, melynek lehetőségeit, feltételezéseit és fantáziáit erősen korlátozzák a környező konkrét valóság tényei. A zsidó például tejjel-mézzel folyó Kánaánnak képzelhette országát, mert ez az ország sok-sok nemzedéken át nem volt valóságos a számára. Egy szaúdi viszont nem képzelheti tejjel-mézzel folyó Kánaánnak az országát, amikor a valóságban sivatagok veszik körül. A zsidó különböző furcsa dolgokat gondolhatott a világban szétszóródott népe tagjairól, kiknek többségével sohasem találkozott. Más népeknel azonban a képzeletet a környező valóság korlátozza.

Így a zsidó nemcsak helyet és nemzeti hátteret, nyelvet és viselkedést tud könnyedén változtatni, hanem nemzeti eszméket és elképzeléseket is. Identitása nem annyira külső elemektől függ (ország, nyelv és a közös keretek közti lét, mint más népeknel, köztük a mai izraelieknel is), hanem egy belső, identitásépítő tevékenységtől, mely különböző elemeket cserélget és mozgat egyik helyről a másikra, miközben szándékosan ügyel rá, hogy megmaradjon a „titokzatos lényeg”, melyet időnként megerősít a „közös zsidó sors” homályos fenyegetése – ez utóbbi szerintem problémás fogalom, melynek általában nem valóságos, hanem főként gondolati az alapja.

Hisz ha a valóságban megvizsgáljuk, van-e közös sorsa a zsidóknak úgy, mint más népek gyermekeinek, azt láthatjuk, hogy korántsem ez a helyzet. A második világháborúban az európai zsidókat gázkamrába küldték, miközben az Egyesült Államokban vagy Dél-Amerikában tovább éltek normális életüket. A spanyolországi zsidók kiűzetése a középkor végén megrendített egy zsidó közösséget, miközben a többi közösség folytatta mind gazdasági, mind biztonsági szempontból nyugodt életét. Manapság is mekkora a különbség a szétszóratásban élő és az izraeli zsidók hétköznapijai közt. Biztonsági, gazdasági és társadalmi szempontból a zsidók sorsa sokkal inkább összeforr az őket körülvevő népek sorsával, mint egymáséval. A briteknek vagy az argentinoknak, a palesztinoknak vagy az izraelieknek van közös sorsuk, de nem a zsidóknak.

„A közös zsidó sors”, melybe az identitást erősítő pajzsként kapaszkodnak, a kifejező és kellemetlen mondat, mely szerint „nem menekülhetsz zsidó sorsod elől”, gyakran inkább óhaj, mint valóság. Így az antiszemitizmushoz való viszony is összetett, egyrészt haragot és fé-

lelmet kelt, másrészt nagy a csábítás, hogy központba állítsák és megerősítsék az üldöztetés tudatát, ezzel betonozva be a megfoghatatlan zsidó identitást.

Hisz az identitás lényegében (a holokauszt rövid korszakától eltekintve) a zsidó kezében van – kedve szerint rombolja le és építi újjá. Ha áttért a körülötte uralkodó vallások egyikére, az iszlámra vagy a kereszténységre, melyek nemcsak hogy nyitva álltak előtte, hanem kifejezetten csábították is a csatlakozásra, a zsidó viszonylag könnyen kiléphetett identitásából, anélkül hogy máshová kellett volna költöznie, nyelvet és számos egyéb élet-elemet kellett volna cserélnie, mint azt más népek fiai tették, kiknek számára identitásuk megváltoztatása hatalmas nehézséget jelentett, sőt időnként lehetetlen volt. A diaszpóra sok száz éve során rengeteg zsidó alkalmazkodott környezetéhez könnyedén, és cserélt identitást áttérés vagy az utóbbi időben egyszerű asszimiláció révén. A második Szentély korszakának végén élt zsidóság létszámát 4-5 millióra becsülik, míg a XVIII. század elején mindössze egymillió zsidó volt a világon. Ez azt jelenti, hogy zsidók tömegei olvadtak be nem zsidó környezetükbe, és ez a folyamat a mai napig is tart. Ám miután a zsidó látszólag megszűntette korábbi identitását, azt mégis tovább őrzi egy „belső dobozban” (mint a marannusok), és akarata szerint visszatérhet hozzá, időnként kevesebb nehézség árán, mint ahogy féltette. Így a nem zsidó lényegében valami amorfi, igen széles és változatos skálán mozgó, óriási változásokra képes dologgal áll szemben. A zsidó eltűnése sohasem végleges, és a jelenléte sem biztos és végleges, tehát az eltűnése és a jelenléte is viszonylag könnyen megszűnhet.

Ez a rugalmas virtuális alap és a benne rejtőző, vallást és nemzetet magában foglaló, igen merev és tömör belső mag teszi lehetővé, hogy a zsidó identitás kiterjessze szárnyait, és távoli, beláthatatlan horizontok felé szálljon. Oly vékonyra teszik ezen identitás szárnyait, hogy az könnyedén behatol más népek identitásaiba, és ezek a népek sokszor nem is értik, mi furakodott közéljük, abban pedig végképp nem lehetnek biztosak, hogy képesek lesznek végleg beolvasztani a betolakodót saját identitásukba. Hisz a közéljük hatoló zsidó elemeket homályos kapocs (nemzet? vallás? lelki alkat? titokzatos lényeg?) köti össze más, messzi e népek határain túl található zsidó elemekkel.

És itt rejtőzik a lényeg: a zsidó képzeletével és virtuális lehetőségeivel kapcsolatba kerül a

vele élő nem zsidó is a mindennapi kölcsönhatások révén. És képzeletében a zsidó azonosítatlan alapszerkezetével érintkezve viszonylag könnyen kivetítheti arra néha pozitív, de főként negatív fantáziáit, félelmeit és vágyait. Ha pedig a nem zsidó saját identitása ráadásul bizonytalan és szövevényes, és valódi vagy képzelt fenyegetést sejt, az ezzel a mellette és benne található, érthetetlen alappal való érintkezés őrült tettekre sarkallhatja. A zsidó olyan szöveggé válhat, melyben számos hatalmas űr tátong, és különböző értelmezésekre csábít az olvasó belső szükségletei szerint.

Nem tudom, valóban Hitlertől származik-e az a megdöbbentő mondás, mely szerint „meg kell ölnünk a bennünk lévő zsidót”.¹ Ám a betolakodót körülhatárolni vagy uralni képtelen nem zsidó identitásába amorf lényként behatoló zsidó megrázó képe abból az érzésből fakad, hogy a zsidó identitása épp azért ilyen rugalmas, mert olyan szerkezetű, mint egy atom, melynek oszthatatlan magja körül keringenek a pályájukat folyton változtató, virtuális elektronok, és ez így megy már a babiloni száműzetés óta, amikor a zsidók megkezdték a nemzeti elemek vallási síkokra való, képzeletbeli „átvitelét”, majd az idők során a vallás alkotórészei visszatértek a nemzettudatba vagy más szellemi síkokra. Ezért amikor az antiszemita saját problémái miatt úgy érzi, hogy identitásába hatoltak, gyilkos ámokfutásban tör ki, melynek csúcspontja a zsidók összegyűjtése és fizikai módon való megjelölése (a zsidók karjára tetovált szám a középkori sárga folt sátáni utóda), majd a gázzal, szinte érintkezés nélkül elkövetett népirtás.

Esszémben az antiszemitizmus gyökerét igyekszem feltárni, és alapvető szerkezeti, nem pedig tartalmi kontextusba állítani. Ha egyszerűen akarnék fogalmazni, azt mondanám, a tény, hogy a zsidó jelentős virtuális alapelemekkel bír, melyek miatt identitása rugalmassá, cseppfolyóssá válik, és nélkülözi a világos és felismerhető határokat, lehetővé teszi, hogy a nem zsidó pozitív vagy negatív töltésű, párhuzamos virtuális tevékenységet kapcsoljon hozzá, mely sokkal könnyebben talál táptalajra ebben az identitásban, mint más, egy adott ország, nyelv és az identitásból származó hagyományos elemek köré épülő, körülhatárolható és világos identitásokban. Ez az összekapcsolódás általában az aktív fél szükségletei alapján történik, annak különböző fantáziaképeiben, félelmeiben és vágyálmaiban – ezek alapjára épülnek rá az egyéb vallási, történelmi, társadalmi és gazdasá-

gi gondolatok és feltételezések, melyeket az antiszemitizmus kutatói a mai napig is tanulmányoznak.

Ez az oka annak is, hogy számos, egymástól teljességgel különböző (pogány, keresztény, muzulmán, világi, sőt liberális) társadalomban tudtak oly hosszú történelmi időszakon át felbukkanni az antiszemita betegség ugyanazon tünetei. Mielőtt nyilvános kifejezési formát öltene, e betegség szélsőséges megjelenési formái egyéni lelki zavarok. Ezért hallunk időnként éles antiszemita kirohanásokat épp az erős és gyakran egyben zavart képzelőerővel bíró művészekről és értelmiségiekről, ezek listája igen hosszú és illusztris.

Szerintem ez a gyökér, mely, ismétlem, szerkezeti, és nem tartalmi. Nem függ a zsidók valószínű tulajdonságaitól vagy ilyen-olyan viselkedésétől, hisz egyáltalán nem is beszélhetünk közös zsidó tulajdonságokról vagy jellemről, még kevésbé közös zsidó ideológiáról, mint ahogy nem lehet közös német jellemről beszélni Göbbels és Thomas Mann, Goethe és Himmler vagy Meir Kahana és Luba Eliav esetében. A nem zsidó időnként azt képzeletben, hogy mivel Trocki és Rotschild is zsidó, valamilyen rejtett, közös ideológián osztoznak a *Cion bölcséinek jegyzőkönyve* stílusában, ám valójában a zsidók gondolatai és tulajdonságai ugyanolyan sokfélék, mint minden más nép gyermekeié, sőt mivel a zsidók más-más nemzetek közt, szétszórva élnek, gondolataik és tulajdonságaik még inkább eltérnek egymástól, mint az egy országban koncentrálódó népek tagjaié.

Az antiszemitizmus alapja elsősorban két képzelet, a zsidó képzeletének és az erre rákapcsolódó nem zsidó képzeletének kölcsönhatása. A nemzedékről nemzedékre változó, specifikus tartalom, mellyel az antiszemita megtölti képzelgéseit, már más téma. Mellesleg ez az oka annak is, hogy olyan helyeken is találkozhatunk antiszemitizmussal, ahol nem is élnek zsidók. A zsidó identitás képzeletbeli alapja még a zsidók valós fizikai jelenléte nélkül is képes beindítani az ellen-képzeletet.

Ebből a gyökérből ered az antiszemita érzelmek és vélemények számos, a kutatókat foglalkoztató rétege – vallási és társadalmi, történelmi és gazdasági, kulturális és művészeti rétegek. Minden társadalomban az annak identitását alkotó, nyílt és rejtett kódok tucatjai vagy akár százai alapján, melyek a köztük élő zsidó közösség különleges identitásának számos elemével érintkeztek. Így érthető meg az alapos

kutatás során például, miért érintette sokkal kevésbé az antiszemitizmus a keresztény bolgár társadalmat, mint a keresztény magyar társadalmat. Miért nem jutott el a francia antiszemitizmus a francia identitás szilárd voltának köszönhetően az őrtület és a gyilkolás olyan fokára, mint a hagyományosan egységes identitásának gyengeségétől szenvedő német társadalom antiszemitizmusa.

Ezen a ponton azonban ismét hangsúlyoznom kell egy fontos erkölcsi alapelvet. A tény, hogy értjük a zsidó és a nem zsidó közti képzeletbeli átvitel kölcsönhatásait, semmiképp sem menti fel az antiszemitát a tettei iránti felelősség alól. Bármilyen történjen is, a beteges interakció megértése nem teszi elfogadhatóvá, nem igazolja vagy legitimálja az agresszor egyetlen bűnös tettetét sem.

A BÖLCSEK GYŰLÉSE

Az antiszemitizmus időn és téren kívüli jelenségeként való megértésére tett meta-történelmi kísérlet szinte biztosan nagy csodálkozást vált majd ki, és sokan igyekeznek majd ellentétes történelmi példákkal megcáfolni azt. Mégis azt hiszem, hogy bármely, egy ennyire szívós történelmi jelenség megértésére tett kísérlet biztatást és komoly megfontolást érdemel. Jelen kísérletem célja, hogy demisztifikálja a zsidót mind az antiszemita (és talán a túl lelkes filozemita), mind maga a zsidóság szemében.

Talán ha az antiszemita értené, miért indítja be képzeletét a zsidó identitás szerkezete, és készíti őt arra, hogy ilyen furcsa és erőszakos fantáziaképeket vetítsen ki rá, talán nem foglalkozna olyan kényszeresen a zsidóval, és végre a lelkét és gondolatait gyötrő démonok részletes és önálló vizsgálatára koncentrálna. Ami a zsidót illeti, ha értené a benne működő virtuális szerkezetet és annak hatását környezetével való interakciójára, talán nem illelné magát mindenféle furcsa és alapvetően hamis önváddal, mint az az áldozat, ki támadójával azonosul, és önpusztító gyűlöletet szabadít magára. Másrészt talán megszabadulna az antiszemitizmus „sorszerűségébe” vetett hitétől, és igyekezne jobban uralni a környezetével való interakciót, melyet identitása vált ki.

Ismételten hangsúlyozom, az antiszemita interakció gyökerének felfedezése nem teszi semmissé a többi történelmi okot. Ugyanígy nem szünteti meg a politikai antiszemitizmust sem, mely cinikus és erőszakos módon használja föl a

zsidók iránti gyűlöletet politikai célok eléréséhez. Ám a tény, hogy ezzel az anyaggal oly mértékben ingerelni lehet az emberi képzeletet, hogy az antiszemitizmus időnként az egyén és a társadalom létének központi rétegévé válik, és őrtület, sőt öngyilkos eksztázisba kergeti az érintetteket, arra készíti, hogy a gyakorlati politikai szempontok fölött álló okot keressünk. Végül is miféle politikai hasznuk származott a nácioknak a zsidók kiirtásából, melybe oly nagy erőket fektettek, gyakran saját háborús erőfeszítéseik rovására.

Mindez azt a kérdést veti fel, hogy vajon változtathatunk-e a zsidó egyedi szerkezetén, hogy átláthatóbbá tegyük azt, és visszafogjuk identitása korlátlan virtuális tevékenységét, vagy örökre erre az ördögi körre ítéltettünk, és újra meg újra a holokausztban már megismert, gyilkos agresszió áldozataivá kell válnunk – ráadásul a modern korban, tömegpusztító fegyverek feltalálása óta egyre hatékonyabban lehet tömegeket kiirtani.

Biztos vagyok benne, hogy a zsidó nép egy részének Izraelben való letelepedése jelentős és áldásos módon csökkenti a klasszikus zsidó identitás részét képező virtuális és képzeletbeli elemek számát.

A nemzettudat alapelemei – az ország, a nyelv és a valódi közös együttélés – bár történelmi szempontból még fiatalok, már léteznek, nem kell a képzeletet használni megteremtésükhöz. Ám Izrael még mindig mélyen kötődik a diaszpóra zsidóságához. Bár az ország valós létének köszönhetően a zsidók kevesebb virtuális tevékenység segítségével is képesek kialakítani identitásuk nemzeti elemeit, ugyanakkor a modern és posztmodern világ új identitásépítő dinamikája azt is lehetővé teszi a zsidó számára, hogy még jobban kitágítsa a körülhatárolatlanságából fakadó szabad teret. Maga Izrael is, melynek határai a hatnapos háború óta ismét elmosódottá váltak, és szövevényes, mély szimbiózisba bonyolódott a palesztin néppel, illetve rajtuk keresztül a hatalmas arab és moszlim világgal, a zsidó nemzeti identitás határainak kijelölését illetően visszafejlődött az államalapítás korszakának kezdeti sikereihez képest. Így ismét visszatértünk a virtuális tevékenységet és a korlátok hiányát kísérő, korábbi, veszélyes zsidó modellekhez, melyekhez oly fenyegető módon vonzódnak zavart lelkű ellenségeink.

Ezért a manapság a világban Izrael állam kormányának tevékenysége ellen irányuló, (indokolt vagy indokolatlan) racionális, többé-ke-

vésbé a többi állam közti diplomáciai kapcsolatok politikai és erkölcsi kritériumainak megfelelő, politikai kritikán túlmenően ismét a klasszikus antiszemita vádakra emlékeztető, fantasztikus és képzeletbeli elemeket tartalmazó, mérgező szellemű kritikai megnyilvánulásokkal találkozhatunk. Ez a hagyományos antiszemita üledéket tartalmazó, új keverék erős gyűlölethullámot indított el, mely legitimálhatja a pusztítást és a gyilkolást.

Képzeljük el, hogy a zsidó identitás kialakításában a nemzedékek során főszerepet játszó zsidó vezetők és bölcsek mind összegyűlnék egy teremben. Ábrahám ősatyánk, Mózes, a bírák és a próféták, Ezra és Nehemia, a Tóra írói, a Misna és a Talmud bölcsei, a bábeli bölcsek, rabbi Száádja gáon, a Rambam és a Ramban, Askenáz bölcsei, a hászidizmus és ellenzői vezetői, egészen Izrael állam első zsidó vezetőiig, akik definiálták a zsidó nemzeti identitást a cionizmus előtt és után. Összegyűlnék egy teremben, sötét lesz, és lejátszanak nekik egy részletes dokumentumfilmet a holokausztról és a haláltáborokról.

Ezután ismét világos lesz a teremben, és minden jelenlévőnek feltesznek egy egyszerű kérdést. Ha most visszatérhetne a saját idejébe és korszakába, vajon mit tenne másképp, hogy elkerülje ezt a szörnyűséget?

Biztos, hogy a zsidó identitást formáló vezetők közül néhányan csak széttárnák kezeiket, és azt mondanák, ez különleges identitásunk sorsa, nincs mit tenni. De talán mások azt mondanák, változtatni kéne valamin. Talán Mózes azt felelné, ha így áll a helyzet, jobb lenne, ha a világ megtudná, hol nyugszom, ragaszkodom hozzá, hogy Izrael földjébe temessenek, és még

egy nagy piramist is emeljenek nyughelyem fölé, hogy ne hagyassák el a zsidók oly könnyedén Izrael földjét és vezéreik sírját. Jochanán ben Zakáj rabbi talán azt mondaná, nem tíz emberből, hanem ezerből vagy kétezerből álló minjánt írok elő az imához, hogy a zsidók ne tudjanak olyan könnyen szétszóródni a nemzetek közt. A Rambam könyörögne Szalah al-Dinnek, akit írásában meg sem említ, hogy engedje a zsidókat az általa nemrégiben elfoglalt Erec Izraelben letelepedni, vagy legalább ő maga kivándorolna Izraelbe. Mindenki, aki üldözte és kiátkozta Sabbatáj Cvit, talán elgondolkodna, nem érezte-e meg ez a „hazug Messiás” az európai zsidókra váró világégést, és nem volt-e igaza, amikor el akart menekülni onnan. A bratslavi Nachman rabbi, aki miután hászidjaival Erec Izraelbe érkezett, rögtön hazamenekült, talán leküzdené félelmeit, és maradna, és így tovább.

Egyvalami világossá vált – a specifikus vallás és specifikus nemzet közti kizárólagos és (szerintem erkölcsi szempontból is) problémás kapcsolat részét képezi a zsidó identitás rejtélye, annak túlélésre való képessége, illetve problémás interakciója nem zsidó környezetével. A lehetséges változtatásoknak innen kell kiindulniuk.

HÉBERBŐL FORDÍTOTTA: STÖCKL JUDIT

JEGYZETEK

¹ Joachim Fest saját Hitler-életrajzát nem emberi lény portréjának nevezte. Kétségtelen, hogy a zsidó identitásban uralkodó káosz fenyegette, ugyanakkor vonzotta is a Hitler lelkében uralkodó, hatalmas belső káoszt. Így jött létre ez a rettenetes találkozás.

FOGÁSZATI RENDELŐ A MAZSIHISZ SZERETETKÓRHÁZBAN!

Cím: Budapest, XIV. Amerikai út 53. • Telefon: 251-5288

CSAK HOLOKAUSZT TÚLÉLŐK RÉSZÉRE! A KEZELÉS INGYENES!

RENDELÉSEK IDEJE:

Kedd – 14:00-tól: dr. Tausz Ágnes klinikai fogszakorvos
Péntek – 14:00-tól: dr. Tausz Tamás főorvos, szakmai vezető

További információ: a 352-0551-es telefonszámon kérhető.